

بسترها و زمینه‌های منازعه و رقابت بین کشورهای منطقه ژئوپلیتیکی اقیانوس هند

حسن رحیمی^{۱۲۶}، دانشجوی دکتری جغرافیای سیاسی دانشگاه تربیت مدرس

چکیده

اقیانوس هند و کشورهای اطراف آن، یک منطقه ژئوپلیتیکی بسیار مهم محسوب می‌گردد. این اقیانوس پهناور، پیونددهنده سه قاره جهان، واحد فرهنگی بزرگ و گردآورنده تمدن‌ها و فرهنگ‌های بانفوذ، محل تجارت و رقابت‌های نظامی و چالش‌های امنیتی بزرگی بوده و بدون تردید به‌عنوان یک حوزه مؤثر ژئوپلیتیک و استراتژیک، در آینده سیاست بین‌المللی سهم بسزایی خواهد داشت به طوری که آینده مناسبات استراتژیک بین‌المللی در این منطقه ژئوپلیتیکی رقم خواهد خورد.

پژوهش حاضر که به روش توصیفی - تحلیلی و با استفاده از اطلاعات کتابخانه‌ای و اینترنتی صورت گرفته، به بررسی بسترها و زمینه‌های منازعه و رقابت بین تعدادی از کشورهای مهم و تاثیرگذار در این منطقه ژئوپلیتیکی پرداخته است. براساس یافته‌های این پژوهش، امروزه ما شاهد رقابت‌های چشمگیری بین دو قدرت منطقه‌ای چین و هند، منازعه و رقابت شدید بین هند و پاکستان و همچنین منازعه و رقابت بین ایران و پاکستان هستیم. همچنین ایالات متحده آمریکا در اقیانوس هند حضور بسیار گسترده‌ای داشته و رقابت‌های چشمگیری بین سه کشور ایران، پاکستان و چین برای نفوذ در آسیای مرکزی بوجود آمده است. واژگان کلیدی: اقیانوس هند، منطقه ژئوپلیتیکی، منطقه ژئوپلیتیکی اقیانوس هند.

۱. مقدمه

اقیانوس هند در زمره حوزه‌های مهم و سرنوشت‌ساز ژئوپلیتیک جهانی محسوب می‌شود که آینده مناسبات استراتژیک بین‌المللی به تعبیر رابرت کاپلان در این منطقه رقم خواهد خورد. این اقیانوس پهناور، پیونددهنده سه قاره آفریقا، آسیا و اقیانوسیه، واحد فرهنگی بزرگ و گردآورنده تمدن‌ها و فرهنگ‌های

^{۱۲۶} rahimi_vien@yahoo.com

بانفوذ، محل تجارت و رقابت‌های نظامی و چالش‌های امنیتی سترگ است. در حال حاضر ۹۰٪ تجارت جهانی و ۶۵٪ نفت دنیا از طریق دریاها و اقیانوس‌ها مبادله می‌شود و حدود ۷۰٪ مبادلات نفتی جهان از طریق اقیانوس هند صورت می‌گیرد. دو تنگه استراتژیک هرمز در غرب و ملاکا در شرق این اقیانوس، محل عبور ۴۰٪ تولیدات جهانی نفت و ۴۰٪ تجارت جهانی هستند.

تحولات امنیتی و استراتژیک اقیانوس هند، فهرستی طولانی از مسائل اثرگذاری چون منازعات سنگین مربوط به مناطق به هم پیوسته با این اقیانوس نظیر منازعات خاورمیانه، شرق آفریقا، هند و پاکستان، پدیده مهم دزدی دریایی در سواحل سومالی و خلیج عدن، فعالیت‌های تروریستی، حضور نظامی و درگیری‌های خونین نیروهای خارجی و بین‌المللی در حاشیه این اقیانوس را در برمی‌گیرد، اما آنچه که در این میان و در چشم‌انداز استراتژیک جلب توجه می‌کند، فعالیت‌ها و رقابت‌های فعلی و احتمالاً جدی‌تر هند و چین در اقیانوس هند در آینده است. با توجه به مطالب فوق، تردیدی نیست که اقیانوس هند به‌عنوان یک حوزه مؤثر ژئوپلیتیک و استراتژیک، در آینده سیاست بین‌المللی سهم بسزایی خواهد داشت (سجادپور، روزنامه اطلاعات، ۱۳۸۸/۶/۱۰). از این روی در پژوهش حاضر به بررسی بسترها و زمینه‌های منازعه و رقابت بین تعدادی از کشورهای مهم و تاثیرگذار منطقه ژئوپلیتیکی اقیانوس هند پرداخته شده است.

۲. مباحث نظری

۱-۲- اقیانوس هند

اقیانوس هند به‌عنوان سومین اقیانوس بزرگ و گرم‌ترین حوزه اقیانوسی جهان، ۲۰٪ از سطح کره زمین را پوشانده است. این اقیانوس از شمال به آسیا، از غرب به آفریقا، از شرق به استرالیا و از جنوب به اقیانوس منجمد جنوبی منتهی می‌شود. ۳۷ کشور در کرانه این اقیانوس واقع شده‌اند که بیشترشان از کشورهای توسعه‌نیافته و در زمره کشورهای جنوب محسوب می‌شوند.

راه ورود به هفت دریای مهم جهانی و چهار تنگه راهبردی جهان یعنی هرمز، باب‌المندب، ملاکا، و سوئز از این اقیانوس می‌گذرد. در میان کشورهای کرانه‌ای این اقیانوس دو قدرت اتمی هند و پاکستان قرار دارند. در گزارش سازمان دریانوردی بین‌الملل، اقیانوس هند ناامن‌ترین اقیانوس جهان گزارش شده است. بیشتر این ناامنی در قالب دزدی دریایی در کرانه‌های سومالی و تنگه ملاکا رخ می‌دهد (<http://fa.wikipedia.org/wiki/>).

شکل ۱: کشورهای حاشیه اقیانوس هند

۲-۲- منطقه ژئوپلیتیکی

منطقه ژئوپلیتیکی عبارت است از بخشی از سطح سیاره زمین و یا مجموعه‌ای از کشورها و واحدهای سیاسی- فضائی همجوار، اعم از فضای خشکی یا آبی یا تلفیقی، که براساس ترکیب عوامل سیاسی و جغرافیایی خاص دارای تجانس و هویت مشخص و یا کارکرد مشترک بوده و از سایر مناطق و نواحی مجاور متمایز گردد. هویت‌یابی منطقه ژئوپلیتیکی مستلزم باردارشدن سیاسی منطقه جغرافیایی متجانس و عناصر مربوط به آن است. به عبارتی اگر عناصر ساختاری و کارکردی یک منطقه جغرافیایی به صورت انفرادی یا اجتماعی، یا به صورت ناقص و یا کامل از بعد سیاسی نقش‌آفرین شود، منطقه جغرافیایی تغییر ماهیت داده و به صورت یک منطقه ژئوپلیتیکی در صحنه ظاهر می‌شود. در یک منطقه ژئوپلیتیکی عوامل و متغیرهای طبیعی و انسانی آن دارای کارکرد سیاسی بوده و نظر دولت‌ها و کشورهای درون‌منطقه‌ای و برون‌منطقه‌ای و بویژه قدرت‌های جهانی را به خود جلب می‌کند و کنش و واکنش آنها و پیدایش الگوی رقابت، همکاری و نزاع را برمی‌انگیزانند. در واقع منطقه ژئوپلیتیکی بسترساز شکل‌گیری الگوی فضائی روابط سیاسی دولت‌های درون‌منطقه‌ای و برون‌منطقه‌ای است (حافظ‌نیا، ۱۳۸۵: ۱۱۲-۱۱۱).

با توجه به مطالب فوق، می‌توان نتیجه گرفت که اقیانوس هند و کشورهای اطراف آن، یک منطقه ژئوپلیتیکی بسیار مهم محسوب می‌گردد و مقاله حاضر به بررسی بسترها و زمینه‌های منازعه و رقابت بین تعدادی از کشورهای مهم و تاثیرگذار این منطقه ژئوپلیتیکی پرداخته‌است.

۳. روش تحقیق

پژوهش حاضر، به روش توصیفی - تحلیلی و با استفاده از منابع کتابخانه‌ای و اینترنتی، به بررسی بسترها و زمینه‌های منازعه و رقابت بین تعدادی از کشورهای مهم و تاثیرگذار در منطقه ژئوپلیتیکی اقیانوس هند پرداخته‌است.

۴. یافته‌های تحقیق

رقابت‌های چین و هند در اقیانوس هند:

چین و هند، هر دو قدرت‌های درحال ظهور در نظام بین‌المللی کنونی هستند. هرچند که در مورد میزان پایداری قدرت هرکدام از آن دو، دیدگاه‌های مختلف و بعضاً متضادی وجود دارد، اما نمی‌توان در این تردید داشت که به لحاظ اقتصادی، هر دو کشور در سطح جهانی مطرح هستند و رشد اقتصادی مداوم آن‌ها با خود شرایط جدیدی از رفتار سیاسی و استراتژیک را به همراه می‌آورد. به‌خاطر رشد اقتصادی، مصرف انرژی چین در فاصله سال‌های ۱۹۹۵ تا ۲۰۰۵ دو برابر شده است. براساس برخی تخمین‌ها، مصرف انرژی چین تا ۱۵ سال آینده مجدداً دو برابر خواهد شد و در حدود یک دهه آینده، چین باید روزانه ۷/۳ میلیون بشکه نفت وارد کند که عمده آن از منطقه خلیج فارس خواهد بود و حدود ۴۰٪ آن برای رسیدن به سرزمین چین، باید از تنگه مالاکا در اقیانوس هند عبور داده شود. از طرف دیگر هند تا چند سال آینده، چهارمین اقتصاد دنیا بعد از آمریکا، چین و ژاپن خواهد شد و مجبور به واردات انرژی می‌شود که ۹۰٪ آن از تنگه هرمز عبور خواهد کرد (سجادپور، روزنامه اطلاعات، ۱۳۸۸/۶/۱۰).

شرایط اقتصادی و اتکا به اقیانوس هند باعث شده‌است که هر دو کشور، نیروهای نظامی و دریایی خود را در اقیانوس هند تقویت کنند. هند در دهه گذشته توجه خاصی به نیروی دریایی کرده و درحال حاضر با ۱۵۵ کشتی جنگی، از بزرگترین نیروهای دریایی جهان است. چین نیز با ساختن شبکه‌ای از پایگاه‌ها و مراکز نیروی دریایی در کشورهای نزدیک به خود، از پاکستان گرفته تا میانمار، در شرق و غرب هند حضور دارد. چین و هند در کنار حفاظت دریایی از منافع اقتصادی خود که به شدت به اقیانوس هند وابسته است،

یکدیگر را زیر نظر دارند و رقابت آرامی در این حوزه بین آن دو شکل گرفته است (همان) که در این رابطه به موارد زیر می‌توان اشاره کرد:

ائتلاف چین و پاکستان بر علیه هند

روشن است که ائتلاف چین و پاکستان، برای هند دغدغه‌ای استراتژیک به‌شمار می‌آید. چین در طی دهه‌های اخیر با کمک به پاکستان، به‌ویژه در حوزه نظامی و به‌خصوص در ساخت تسلیحات هسته‌ای، نقش اصلی را در توانمندسازی پاکستان برای ایجاد بازدارندگی، حداقل در برابر هند، ایفا کرده است. افزون بر این، پس از توافق هسته‌ای هند و آمریکا، چین که مهم‌ترین نقش را در برنامه هسته‌ای پاکستان ایفا کرده است، بار دیگر به کمک این کشور آمده و همکاری‌های جدیدی را با این کشور شکل داده است. در سال‌های اخیر و در چهارچوب این ائتلاف، چین حضور روزافزونی در بندر گوادر یافته است. در واقع این بندر یکی از زمینه‌های مهم حضور محتمل این کشور در جوار هند را در دریا فراهم آورده است و بسیاری به‌ویژه در هند، از امکان تاسیس پایگاه نظامی چین در این بندر سخن به میان آورده‌اند. گرچه این اقدام در شرایط فعلی به دلیل آن‌که برای هند و آمریکا اقدامی بسیار تحریک‌آمیز محسوب می‌شود، بعید است از سوی چین به‌طور آشکار صورت گیرد، اما به هر روی گوادر یک اهرم استراتژیک در اختیار چین است که در شرایط حساس می‌تواند از آن علیه هند بهره‌گیرد (<http://www.csr.ir/departments> به نقل از: محسن شریعتی‌نیا). هند نیز که از همکاری گسترده چین و پاکستان کاملاً احساس نگرانی کرده، تلاش دارد از بندر چابهار ایران به‌عنوان برگ برنده در مقابل چین استفاده کند.

۲-۱-۴- بسط مناسبات استراتژیک چین و سریلانکا

چین در سال‌های اخیر روابط خود را با سریلانکا، دیگر همسایه پر درد سر هند نیز به‌سرعت توسعه بخشیده است به‌گونه‌ای که به مهم‌ترین حامی نظامی این کشور تبدیل شده و کمک‌های نظامی آن به دولت این کشور، نقش اساسی در شکست شورشیان تامیل و پایان‌گرفتن مهم‌ترین بحران درونی سریلانکا داشته است. به‌موازات این کمک‌ها، چین در حال ساخت تاسیسات بندری پیشرفته در بندر هامبان تاتا در جنوب این کشور است، تاسیساتی که امکانات مختلفی از جمله سوخت‌گیری کشتی‌های جنگی چینی را فراهم می‌آورد. دقت در موقعیت استراتژیک سریلانکا به‌عنوان حدواسط دریای عمان و خلیج بنگال، به‌عنوان دو نقطه استراتژیک در اقیانوس هند، اهمیت اقدام چین و نگرانی هند را از این اقدام روشن‌تر

می‌سازد. بسیاری در هند معتقدند که هدف چین از ساخت تاسیسات پیشرفته در این بندر، ایجاد موقعیت برای تاسیس پایگاه نظامی در آینده است (همان).

۳-۱-۴- همکاری چین با بنگلادش

بنگلادش از دیگر همسایگان هند است که روابط چین با آن کشور، در سالیان اخیر به سرعت رو به توسعه رفته است. علاوه بر کمک‌های نظامی و اقتصادی چین به این کشور، سرمایه‌گذاری در زیرساخت‌های بندر این کشور در خلیج بنگال طی سال‌های اخیر، هند را نگران ساخته است. بر مبنای توافقات اولیه، چین تامین سرمایه ۸/۷ میلیارد دلاری لازم برای توسعه بندر «چیتاگونگ» را تقبل کرده است. افزون بر این، چین در تلاش است تا با احداث آزادراه و راه‌آهن، بندر استراتژیک چیتاگونگ را به استان یونن در جنوب غربی چین پیوند زند تا امکان دسترسی زمینی به این بندر را نیز داشته باشد (همان).

۴-۱-۴- نفوذ چین در میانمار

میانمار در رسانه‌های بین‌المللی، عمدتاً از زاویه وضعیت حقوق بشری آن مورد توجه است، اما این کشور برای چین و هند از جنبه‌های دیگری از جمله منابع و مواد خام، مسیرهای ترانزیتی و موقعیت ژئوپلیتیک، واجد اهمیت ویژه‌ای است. از همین رو در سالیان اخیر، چین با ارائه انواع کمک‌ها و سرمایه‌گذاری‌ها، نفوذ خود را در این کشور به سرعت بسط داده است. چین ۸/۱۷ میلیارد دلار در میانمار سرمایه‌گذاری کرده است، در حالی که کل حجم سرمایه‌گذاری هند در این کشور ۲۰۰ میلیون دلار است. در تازه‌ترین اقدام، چین ساخت خط لوله گاز ۷۷۱ کیلومتری که استان یونن در جنوب غربی این کشور را به جزیره مادای در میانمار متصل می‌کند، آغاز کرده است (همان). اقدامات چین در میانمار نگرانی‌های هند را دوچندان کرده است و این کشور تلاش دارد تا مانع از تسلط چین بر میانمار شود.

از زاویه رقابت ژئوپلیتیک چین و هند، ذکر این نکته ضروری است که تمامی موارد ذکر شده در بالا در اقیانوس هند قرار گرفته‌اند و بر مبنای شواهد موجود و پیش‌بینی‌های معتبر، این اقیانوس در قرن ۲۱ به مهم‌ترین عرصه رقابت ژئوپلیتیک کشورها تبدیل خواهد شد. همانگونه که از نام این اقیانوس پیداست، هند آن را عمق استراتژیک خود و منطقه نفوذ تلقی می‌کند و طبیعتاً افزایش نفوذ چین در کشورهای حاشیه آن را بر نمی‌تابد. از همین روست که بسط مناسبات با کشورهای مهم حاشیه این اقیانوس که بسیاری از آن‌ها آسیایی هستند، بدل به یکی از اولویت‌های استراتژیک این کشور شده است. در همین راستا هند در دو سطح کلان و منطقه‌ای تلاش دارد تا با شکل‌دهی به ائتلاف‌های موازنه‌کننده، قدرت و نفوذ روزافزون چین را به

نوعی مهار کند. در سطح کلان، هند در سال‌های اخیر مناسبات خود را با ایالات متحده به‌عنوان تنها ابرقدرت، بازتعریف کرده‌است و در چهارچوب گام نوین در مشارکت استراتژیک، به نوعی ائتلاف غیررسمی با این کشور شکل داده است؛ ائتلافی که مهم‌ترین دستور کار آن برقراری نوعی موازنه در قبال قدرت و نفوذ روزافزون چین است. نقطه اوج این ائتلاف قرارداد هسته‌ای هند و آمریکا بود، قراردادی که در قالب آن ایالات متحده امتیاز استراتژیکی به هند داد و این دولت غیرعضو معاهده منع تکثیر را به‌عنوان قدرتی هسته‌ای پذیرفت. مهم‌ترین دلیلی که آمریکا را وادار به اعطای این امتیاز به هند کرد، بی‌شک قابلیت و خواست هند در شکل‌دهی به نوعی موازنه در قبال چین است؛ امری که ایالات متحده در آن منافع استراتژیکی دارد.

در سطح منطقه‌ای نیز هند تلاش دارد تا نفوذ خود را در آسیای شرقی، در قالب سیاست نگاه به شرق افزایش دهد و در این راستا، از یک‌سو در تلاش است تا مناسبات خود را با کشورهایی چون ژاپن و استرالیا که هم‌پیمانان آمریکا در منطقه‌اند و نگرانی‌های مشترکی از قدرت‌یابی چین دارند، ارتقا بخشد و از دیگر سو به آسه‌آن توجهی ویژه نموده است.

دقت در سیر روابط هند با آسه‌آن، به خوبی نشان می‌دهد که بسط مناسبات با کشورهای آسیای جنوب شرقی، واجد اهمیتی استراتژیک برای هند است و این کشور تلاش دارد تا نفوذی در حدّ و اندازه نفوذ چین در این منطقه کسب نماید. از دیگر سو کشورهای عضو آسه‌آن نیز در قالب استراتژی تعامل شبکه‌ای از افزایش حضور هند در جنوب شرق آسیا استقبال می‌کنند. در این میان سنگاپور بیش از همه اعضای آسه‌آن برای بسط مناسبات این نهاد با هند و افزایش حضور هند در منطقه تلاش کرده‌است. تلاش سنگاپور هنگامی بهتر درک می‌شود که توجه داشته باشیم این کشور مهم‌ترین هم‌پیمان ایالات متحده در میان اعضای آسه‌آن است و طبیعی است که برای افزایش نفوذ هند در این منطقه و پیشبرد موازنه‌گری در برابر چین، تلاش نماید. افزون‌بر این، هند سال‌هاست میزبان دلایی لاما مهم‌ترین و دردرسازترین مخالف دولت چین است. در واقع از سال ۱۹۵۹ که دلایی لاما در پی شورش تبتی‌ها و درگیری آنان با ارتش چین از تبت به هند رفت، حضور او در این کشور، همواره یکی از نقاط اختلاف و تعارض دو کشور بوده است. در مقابل، چین از شورشیان کشمیری حمایت‌های آشکار و پنهانی را صورت داده است (همان).

حضور ایالات متحده آمریکا در اقیانوس هند

آمریکا یکی از بزرگترین قدرت‌های دریایی در اقیانوس هند است. جزیره دیه‌گو گارسیا واقع در اقیانوس هند، یکی از مهم‌ترین پایگاه‌های فرامرزی ارتش آمریکا است. مثلث هند، آمریکا و چین، در نهایت در مهندسی مناسبات نظامی اقیانوس هند، اثر اصلی را خواهد داشت. تعامل اضلاع این مثلث، راحت به نظر نمی‌رسد (سجادپور، روزنامه اطلاعات، ۱۳۸۸/۶/۱۰). دیه‌گو گارسیا جزیره‌ای مرجانی در مجمع‌الجزایر شاگوس در اقیانوس هند است. این جزیره از سال ۱۹۶۶ به مدت پنجاه سال از سوی بریتانیا به اجاره ارتش آمریکا درآمد است که تا بیست سال دیگر نیز قابل تمدید است. حدود ۱۷۰۰ نظامی و ۱۵۰۰ غیرنظامی در این جزیره اقامت دارند. انبوهی از هواپیماهای بی-۱ لسر در پایگاه نظامی ارتش آمریکا روی این جزیره مستقر هستند. از طرف دیگر این جزیره یکی از انبارهای مهمات ایالات متحده است و واحد مرکزی برای اطلاعات ماورای جوی نیز می‌باشد. این جزیره در فاصله ۲۰۰۰ کیلومتری هند، ۳۵۰۰ کیلومتری آفریقا و شرق اندونزی، ۴۵۰۰ کیلومتری خلیج فارس و ۵۰۰۰ کیلومتری استرالایای غربی واقع شده است. برای آمریکا این جزیره به علت نزدیکی آن به ذخایر نفتی در خلیج فارس، از اهمیت خاصی برخوردار است. علاوه بر این، نفتکش‌ها جهت عبور از دماغه امید نیک از کنار این جزایر عبور می‌کنند (<http://fa.wikipedia.org/wiki/DiegoGarcia>.png).

نقشه ۲: موقعیت جزیره دیه‌گو گارسیا در اقیانوس هند

۳-۴- بسترها و زمینه‌های منازعه و رقابت بین هند و پاکستان

۳-۴-۱- منازعه و رقابت بر سر کشمیر

مسئله کشمیر یکی از عوامل وحدت‌آفرین ملی در پاکستان می‌باشد زیرا از سویی وجود هند در کشمیر را تهدیدی علیه امنیت ملی پاکستان می‌دانند و از سوی دیگر از نظر عاطفی نسبت به مسلمانان کشمیری احساس دلسوزی می‌کنند (حافظ‌نیا، ۱۳۷۹: ۲۰).

مهمترین عاملی که اساس ادعای پاکستان را در تصرف کشمیر تشکیل می‌دهد و از نظر بین‌المللی هم مورد قبول عموم می‌باشد عامل مذهب است. از طرف دیگر پاکستان معتقد است که کشمیر از نظر طبیعی دنباله خاک پاکستان است چون رود سند که مهمترین رود پاکستان است دره علیای خود را در خاک کشمیر دارد. همچنین راه‌های حمل و نقل کشمیر به سیستم ارتباطی پاکستان متصل بوده و از نظر استراتژیکی، پاکستان با از دست دادن کشمیر از نظر نظامی طوری تحت مخاطره دولت هندوستان قرار خواهد گرفت که قادر به دفاع از سرحدات شرقی خود نخواهد بود. در مقابل مهمترین عاملی که اساس ادعای هندوستان را در تصرف کشمیر تشکیل می‌دهد این است که حاکم هندی کشمیر در سال ۱۹۴۷ رسماً الحاق ایالت خود را به هندوستان اعلام کرده است (میرحیدر، ۱۳۸۹: ۵۹-۵۵).

دولت پاکستان تنها راه حل را در اجرای فرآورد دوم می‌داند و معتقد است که باید نظر مردم کشمیر را در الحاق به یکی از دو کشور هند و پاکستان خواست و این نظر هر چه باشد باید مورد قبول و احترام هر دو دولت هند و پاکستان قرار گیرد. دولت هند هم معتقد است که راه حل مساله، تقسیم کشمیر در امتداد خط آتش بس است که در نتیجه، دو سوم اراضی کشمیر به هند تعلق خواهد گرفت (همان: ۶۰).

۲-۳-۴- احساس تهدید پاکستان از ناحیه هند

پاکستانی‌ها به عنوان مردم مسلمان نسبت به هند حساسیت زیادی دارند زیرا اولاً خاطرات تلخ دوران استقلال و جدایی از هند و رفتار خشن هندوان و مسلمانان با یکدیگر را فراموش نکرده‌اند و ثانیاً بعد از استقلال سه بار بین هند و پاکستان درگیری سیاسی و نظامی رخ داده و نیروهای ارتش هند از مرز گذشته و پاکستان را مورد حمله قرار داده‌اند (۱۹۴۸، ۱۹۶۵ و ۱۹۷۱) (حافظ‌نیا، ۱۳۷۹: ۲۰). در واقع پاکستان همواره در معرض تهدید هند از جبهه شرقی قرار داشته و سه بار جنگ تمام عیار با این ابرقدرت منطقه‌ای از پیامدهای این محور تهدید دایمی بوده است (شالیان، ۱۳۷۶).

۳-۳-۴- رقابت اتمی هند و پاکستان

از جمله بسترها و زمینه‌های منازعه و رقابت بین هند و پاکستان، رقابت اتمی این دو کشور می‌باشد به گونه‌ای که در میان کشورهای کرانه‌ای اقیانوس هند، تنها این دو کشور دارای قدرت اتمی هستند.

بسترها و زمینه‌های منازعه و رقابت بین ایران و پاکستان

درگیری‌های فرقه‌ای در پاکستان

گسترش درگیری‌های فرقه‌ای در پاکستان بویژه تداوم حملات تروریستی گروه‌های افراطی وهابی به شیعیان پاکستانی و اعمال فشار بر آنها، ترور دیپلمات‌های ایران بدست همین گروه‌های افراطی از جمله سپاه صحابه و واکنش ضعیف اسلام‌آباد در برابر آنها حاکی از قدرت‌یابی این گروه‌هاست. به‌هرحال استمرار فشار تشکّل‌های افراطی بنیادگرا علیه شیعیان این کشور بر مناسبات دو کشور مؤثر است و احتمالاً تهران را به واکنش‌های دیپلماتیک شدیدتری وادار خواهد کرد (کریمی‌پور، ۱۳۸۰: ۱۶۶-۱۶۵).

۲-۴-۲- نبرد چهارم هند و پاکستان

آغاز هر نبرد دیگری بین هند و پاکستان نتایج زیر را برای ایران در پی خواهد داشت:

- ورود سیل پناهندگان به ایران و ناامنی‌های حاصل از آن؛
- خطر انتشار تشعشعات هسته‌ای ناشی از بکارگیری این سلاح‌ها؛
- تنش ناشی از تقاضای بلوچ‌ها برای حمایت از پاکستان (همان: ۱۶۶).

۳-۴-۳- قدرت هسته‌ای پاکستان

تهران از جهات زیر می‌تواند نگران مسابقه تسلیحاتی در شبه‌قاره و بویژه پاکستان باشد:

- نگرانی ایران از آلوده‌شدن استان‌های شرقی به‌خاطر آزمایش‌ها و انفجارات هسته‌ای؛
- استقرار حکومت بنیادگرای افراطی شبیه طالبان در پاکستان هسته‌ای برای ایران تهدیدآمیز خواهد بود (همان: ۱۶۷).

۴-۴-۴- رقابت ایران و پاکستان به‌عنوان معبر خطوط لوله گاز آسیای مرکزی

یکی از منابع جدید رقابت بین دو کشور، تلاش آنها در دو دهه اخیر برای ورود به آسیای مرکزی و قرارگرفتن در مسیر انتقال لوله‌ای گاز به شبه‌قاره و اقیانوس هند است. البته پاکستان در این رقابت، حمایت طبیعی افغانستان را به همراه دارد.

۵-۴-۵- افغانستان

اسلام‌آباد همواره بخش عمده‌ای از انرژی خود را به سوی افغانستان سوق داده است. پاکستان، افغانستان را عمق استراتژیک و کمربند امنیتی خود می‌داند و همواره تلاش می‌کند تا از نفوذ ایران در این کشور بکاهد (به نقل از سفیر افغانستان در تهران، ۱۳۹۳/۹/۲۳).

۶-۴-۶- کارکرد مرز

ایران و پاکستان مرزی به طول ۹۷۸ کیلومتر از ملک سیاه کوه تا خلیج گواتر دارند (جعفری، ۱۳۶۸: ۲). اگرچه این مرز از نظر تهدید استراتژیک، امن‌ترین مرز برای دو دولت همجوار محسوب می‌شود اما از نظر کارکردهای مرزی از جمله تردهای غیرمجاز و قاچاق در شمار مرزهای بد و بسیار ناامن برای ایران است (کریمی‌پور، ۱۳۸۰: ۱۶۸). در واقع یکی از مواردی که مانع همگرایی ایران و پاکستان در منطقه می‌شود مسأله نامنی مرزی میان دو کشور است که این نامنی از سوی گروه‌های مستقر در پاکستان صورت می‌گیرد. هجوم متداول گروه‌های تروریستی با عناوین مختلف از سمت مرزهای پاکستان به سوی مرزهای ایران موجی از نامنی، ترس و وحشت را برای ساکنین مرز در پی دارد. البته این تنش‌ها صرفاً به مسائل تروریستی محدود نمی‌شود و مسأله قاچاق مواد مخدر و قاچاق کالا از دیگر مواردی است که دو کشور ایران و پاکستان با آن دست به گریبان و برای مهار آن نیازمند یک همکاری نزدیک و سازنده هستند. بخصوص اینکه این دو کشور در جوار خود بزرگترین قطب تولید مواد مخدر (افغانستان) را دارند (<http://www.yjc.ir/fa/news/۵۰۲۱۰۲۸/>).

رقابت‌های ایران، پاکستان و چین در آسیای مرکزی

ایران: با فروپاشی شوروی، ایران با توجه به نفوذ تاریخی و فرهنگی خود در آسیای مرکزی، این منطقه را به عنوان عرصه تأمین منافع گسترده خود مطرح کرد. البته آمریکا آشکارا سیاست سد نفوذ ایران را در دستور کار خود قرار داد. ایران در همسایگی آسیای مرکزی یکی از بهترین و باصرفه‌ترین مسیرهای دسترسی به بازارهای جهانی را در عرصه‌های گوناگون ارائه کرد که بدلیل سیاست‌های تقابلی جویانه آمریکا از این مزیت بهره‌برداری مناسب نشده است. این هزینه را نه تنها ایران، بلکه جمهوری‌های آسیای مرکزی هم پرداخته‌اند. رقابت ایران و پاکستان در این زمینه بسیار چشمگیر و گسترده بوده است (کولایی، ۱۳۸۸: ۲۳-۲۱).

پاکستان: پاکستان یکی از فعال‌ترین بازیگران در عرصه آسیای مرکزی بوده که دسترسی آن تنها از طریق افغانستان به این منطقه صورت می‌پذیرد. رقابت‌های پاکستان با هند منجر به توسعه روابط پاکستان با آمریکا گردید و در پرتو همکاری پاکستان با آمریکا و حمایت از دولت طالبان، مدارس طلبه‌ها در پاکستان به یکی از کانون‌های صدور خشونت‌گرایی در آسیای مرکزی تبدیل گردید و سنی مذهب‌های ساکن آسیای مرکزی بویژه دره فرغانه در برابر تمایلات ترویج‌شده از سوی پاکستان به حرکت درآمدند (همان: ۲۵-۲۴).

چین: چین به جهت توجه به انرژی و بازارهای مصرف آسیای مرکزی به این منطقه توجه ویژه‌ای دارد. همچنین همجواری استان مسلمان‌نشین سین‌کیانگ با جمهوری‌های آسیای مرکزی و نگرانی از انتقال امواج اسلام‌گرایی به این استان، رهبران چین را نسبت به مسائل آسیای مرکزی بسیار حساس کرده‌است. برای رهبران چین ایده احیای جاده ابریشم پس از استقلال این جمهوری‌ها یادآور منافع چشمگیر اقتصادی در توسعه روابط با این منطقه بوده است. همچنین دغدغه‌های امنیتی چین در دهه ۱۹۹۰ باعث شد که این کشور با روسیه و جمهوری‌های آسیای مرکزی، پیمان امنیتی شانگهای را به امضاء برساند (همان: ۲۶-۲۵).

۵. تجزیه و تحلیل و نتیجه‌گیری

اقیانوس هند و کشورهای اطراف آن، یک منطقه ژئوپلیتیکی بسیار مهم محسوب می‌گردد. بدون تردید این منطقه ژئوپلیتیکی به‌عنوان یک حوزه مؤثر ژئوپلیتیک و استراتژیک، در آینده سیاست بین‌المللی سهم بسزایی خواهد داشت و آینده مناسبات استراتژیک بین‌المللی در این منطقه ژئوپلیتیکی رقم خواهد خورد. امروزه در این منطقه ژئوپلیتیکی، ما شاهد رقابت‌های چشمگیری بین دو قدرت منطقه‌ای چین و هند هستیم. در واقع شرایط اقتصادی و آنکا به اقیانوس هند باعث شده است که هر دو کشور، نیروهای نظامی و دریایی خود را در اقیانوس هند تقویت کنند. چین و هند در کنار حفاظت دریایی از منافع اقتصادی خود که به شدت به اقیانوس هند وابسته است، یکدیگر را زیر نظر دارند و رقابت آرامی در این حوزه بین آن دو شکل گرفته است.

ایالات متحده آمریکا نیز یکی از بزرگترین بازیگران در منطقه ژئوپلیتیکی اقیانوس هند است. جزیره دیه‌گو گارسیا واقع در اقیانوس هند، یکی از مهم‌ترین پایگاه‌های فرامرزی ارتش آمریکا است. برای آمریکا این جزیره به‌علت نزدیکی آن به ذخایر نفتی در خلیج فارس، از اهمیت خاصی برخوردار است. به‌نظر می‌رسد که مثلث هند، آمریکا و چین، در نهایت در مهندسی مناسبات نظامی اقیانوس هند، اثر اصلی را خواهد داشت.

همچنین منازعه و رقابت شدیدی بین هند و پاکستان در این منطقه ژئوپلیتیکی صورت گرفته‌است. در این زمینه لازم به ذکر است که پاکستان همواره از جانب هند احساس خطر کرده و با این کشور دست به مسابقه تسلیحاتی و بویژه اتمی زده است. مساله کشمیر هم به‌عنوان یکی از عوامل اصلی منازعه و رقابت بین این دو کشور مطرح بوده و هست.

در این منطقه ژئوپلیتیکی همچنین ما شاهد شکل‌گیری منازعه و رقابت بین دو کشور همسایه ایران و پاکستان بر سر مسائل مختلفی هستیم. همچنین رقابت‌های چشمگیری بین سه کشور ایران، پاکستان و چین برای نفوذ در آسیای مرکزی دیده می‌شود.

فهرست منابع

۶. اظهارات سفیر افغانستان در تهران، ۱۳۹۳/۹/۲۳.
۷. جعفری، عباس، (۱۳۶۸)، شناسنامه جغرافیای طبیعی ایران، تهران، گیتاشناسی.
۸. حافظ‌نیا، محمدرضا، (۱۳۷۹)، وضعیت ژئوپلیتیکی پنجاب در پاکستان، تهران، انتشارات الهدی.
۹. حافظ‌نیا، محمدرضا، (۱۳۸۵)، اصول و مفاهیم ژئوپلیتیک، مشهد، انتشارات پاپلی، چاپ اول.
۱۰. شالیان، ژرار و پیر ژان، (۱۳۷۶)، اطلس استراتژیک جهان، ابراهیم جعفری، تهران، اطلاعات.
۱۱. کریمی‌پور، یدالله، (۱۳۸۰)، ایران و همسایگان؛ منابع تنش و تهدید، تهران، انتشارات جهاد دانشگاهی واحد تربیت معلم.
۱۲. کولایی، الهه، (۱۳۸۸)، بازی بزرگ جدید در آسیای مرکزی؛ زمینه‌ها و چشم‌اندازها، تهران، انتشارات وزارت امور خارجه، چاپ دوم.
۱۳. میرحیدر، دره، (۱۳۸۹)، تحولات پنج دهه اندیشه و جستار در جغرافیای سیاسی، مشهد، انتشارات پاپلی.
۱۴. <http://bashgah.net/fa/content/show/۳۶۶۵۰> سید محمد کاظم سجادی‌پور، به‌نقل از روزنامه اطلاعات، ۱۳۸۸/۶/۱۰.
۱۵. <http://www.csr.ir/departments> محسن شریعتی‌نیا، معاونت پژوهش‌های سیاست خارجی/ گروه مطالعات استراتژیک سیاست خارجی.

۱۶. <http://fa.wikipedia.org/wiki/>

۱۷. <http://fa.wikipedia.org/wiki/:DiegoGarcia۱.png>

۱۸. <http://www.yjc.ir/fa/news/۵۰۲۱۰۲۸/>